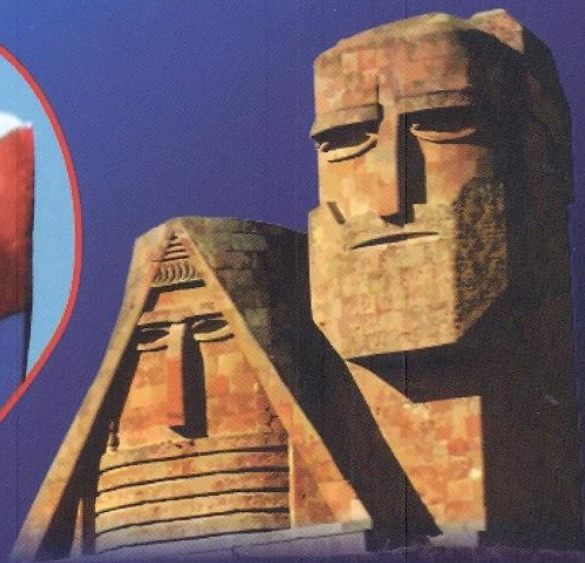

ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԼՂՀ ԴԱՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

No 3 # 2011

Լույս է տեսնում 2011 թվականից

ԱՎԵՏԻՔ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

**ԼՂՀ Նախագահի աշխատակազմի պետաիրավական վարչության
իրավաբանական բաժնի 1-ին կարգի մասնագետ**

**«ԼՂՀ ՀՈՉԱԿՄԱՆ ՄԱՍԻՆ» ՀՈՉԱԿԱԳՐԻ
ԻՐԱՎԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐԺԵՔՆ ՈՒ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ**

2011թ. սեպտեմբերի 2-ին լրանում է «ԼՂՀ հոչակման մասին» Հոչակագրի¹ ընդունման 20-ամյակը, մի փաստաթղթի, որն իր մեջ ներառում է յուրաքանչյուր արցախցու իղեալները, ազատ և անկախ ապրելու բնական իրավունքը, համամարդկային մի շարք արժեքներ, ինչպես նաև այն պետության տեսլականը, որը պետք է կառուցվի Հոչակագրի ընդունումից հետո և որի հիմքում դրված Հոչակագրի սկզբունքները համահունչ էին թե՛ նորահոչակ պետության գաղափարախոսությանը, թե՛ ներկա իրողություններում պետության կողմից ընտրված ուղենիշին, որը հետագայում կոնկրետացվեց «ԼՂՀ պետական անկախության մասին» Հոչակագրում, իսկ այնուհետև նաև ԼՂՀ Մահմանադրության մեջ: Իրավական այս փաստաթղթին ժամանակի ընթացքում անդրադարձել են տարբեր ասպեկտներից, սակայն այն իրավագիտական լուրջ քննության առարկա, առանձին ուսումնասիրության օբյեկտ չի դարձել և տարիների հեռվից այն վերստին արժեվորելու և վերաիմաստավորելու անհրաժեշտություն ունի:

Սույն շարադրանքի շրջանակներում համեստ փորձ կարվի անդրադառնել Հոչակագրի իրավագիտական դերին ու նշանակությանը հատկապես ԼՂՀ-ի իրավական համակարգի ձևավորման ու զարգացման համատեքստում, ինչպես նաև ըստ արժանվույն գնահատել նրա իրավական արժեքը:

Արցախցիների համար անկախության և ազատության բարենպաստ մթնոլորտի ստեղծմանը նպաստել է մյուս քաղաքակիրթ ժողովուրդների նման անկախության պայմաններում ապրելու բնական ձգտումը, որը դարեր ի վեր եղել է օրախնդիր, բայց մշտապես գտնվելով ուրիշի ապօրինի տիրապետության տակ և հալածվելով անկախանալու հարցի բարձրացման համար, տեղի չի ունեցել այն պոթկումը, որն ի վերջո սկզբնավորվեց 1988թ. և ժողովրդի ներկայացուցիչների՝ ժողպատգամավորների կողմից իրավական ձևակերպում ստացավ 1991թ. սեպտեմբերի 2-ին Հոչակագրի տեսքով:

Չնայած արցախահայությունն ընտրել էր անկախ ապրելու օրինական ճանապարհը և դրանով հանդերձ իր պատմական տարածքների մի մասի վրա նոր պետություն հռչակել ու սկսել նոր հասարակարգի կառուցման գործընթացը, Ադրբեյջանը, չհանդուրժելով երկրորդ հայկական պետության ծնունդը, դաժան ու լայնամասշտաբ ռազմական ագրեսիա է սկսել նորահոչակ ԼՂՀ-ի դեմ՝ խախտելով նաև ուժ կամ ուժի սպառնալիք չկիրառելու միջազգային իրավունքի սկզբունքը, որի արդյունքում միայն արցախահայությունը կարողացավ ձեռք բերել անկախություն, այն էլ՝ արյան գնով: Հոչակագրի ընդունումից հետո անցել է 20 տարի, որի ընթացքում շատ իրադարձություններ ու գործընթացներ են տեղի ունեցել, սակայն չի փոխվել արցախցու օրինական և հաստատական նպատակները:

Հոչակագրեր ընդունելու մշակույթը կապված է մի կողմից նոր պետության կամ մարմնի ստեղծման, մյուս կողմից մարդու իրավունքների և ազատությունների հստակեց-

ման ու ամրագրման, իսկ մեկ այլ կողմից իրավական այդպիսի փաստաթղթի միջոցով պետությանը՝ դրանք հարգելու, երաշխավորելու և պաշտպանելու հետ:

«Հռչակագիր» (լատիներեն declaratio բառից, որը թարգմանաբար նշանակում է դիմում, հայտարարություն, հռչակում²⁾ երևույթին ժամանակի ընթացքում տրվել են տարբեր բնորոշումներ: Այսպես, մասնագիտական գրականության մեջ նշվում է, որ հռչակագիրը սահմանադրական իրավունքում առանձին բնույթի իրավաբաղադրական ակտերի անվանում է, որոնց միջոցով հայտարարվում է (հաճախ հանդիսավոր ձևով) ինչ-որ բանի մասին. 1) հռչակվում է նոր պետության ստեղծումը կամ նրա քաղաքական կարգի սկզբունքային փոփոխությունը (օր. 1776թ. ԱՄՆ-ի անկախության հռչակագիրը, ՌԽՖՍՀ պետական ինքնիշխանության մասին հռչակագիրը, ՌԽՖՍՀ մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների մասին հռչակագիրը և այլն), 2) հռչակագրի ձևով հաճախ հռչակվում են մարդու իրավունքներն ու ազատությունները (1789թ. օգոստոսի 26-ին սահմանադիր ժողովի կողմից ընդունված մարդու և քաղաքացու իրավունքների ֆրանսիական հռչակագիրը, 1991թ. մարդու իրավունքների և ազատությունների ռուսական Հռչակագիրը և այլն)³: Իսկ մեկ այլ բնորոշման համաձայն, այն միջազգային իրավունքում հանդիսավոր ակտ է, որը համաձայնեցված կողմերի միջև ձևավորում է ընդհանուր սկզբունքներ և նպատակներ, չունի պարտադիր ուժ, սակայն բացառություն է կազմում 1948թ. Մարդու իրավունքների համընդհանուր Հռչակագիրը, որը սովորականի ուժով ձեռք է բերել պարտադիրություն պետությունների համար⁴:

Բազում ժողովուրդների զարգացման շրջադարձային ժամանակահատվածներին բնութագրական է հռչակագրերի ընդունումը, որոնք հիմնավորում են ժողովրդի կողմից կատարվող բախտորոշ քայլի անհրաժեշտությունը և ուղիներ են նշում հետագա զարգացման համար⁵: Պատմությանը հայտնի են մի շարք հռչակագրեր, որոնք իրենց արդիականությունը չեն կորցրել մերօրյա սահմանադրական զարգացումների հոլովություն, այլ ընդհակառակը, շատ հաճախ արդի պայմաններում ինչ-որ իմաստալից կամ նորմ հիմնավորելու կամ նրա ակունքները գտնելու նկատառումով անդրադարձ է կատարվում հենց այդ փաստաթղթերին: Այս համատեքստում փորձ կարվի անդրադառնալ ԱՄՆ-ի անկախության հռչակագրին, ինչպես նաև համեմատական լույսի ներքո գուցահեռներ կանցկացվեն Ադրբեյջանի «պետական անկախության վերականգնման մասին» հռչակագրի և ԼՂՀ «Հռչակման մասին» Հռչակագրի միջև, վերկհանվի վերջինիս արժեքն ու տարիների ընթացքում ունեցած դերակատարությունը: ԱՄՆ-ի անկախության հռչակագրին առնչվող որոշ պատմական անցքեր ու մանրամասնություններ ներկայացնելու նպատակներից մեկն էլ այն է, որ այն, լինելով եզակի իրավագիտական արժեք ունեցող փաստաթուղթ, ժամանակի ընթացքում օրինակելի և համադրելի նշանակություն է ունեցել շատ հռչակագրերի ընդունման համար: Հիշյալ Հռչակագիրը ևս հիմք հանդիսացավ ԱՄՆ-ի ստեղծման, իսկ հետագայում՝ 11 տարի անց, նաև ԱՄՆ-ի Սահմանադրության ընդունման համար:

Այսպես, ամերիկյան հեղափոխությունը աչքի ընկավ մի շարք առանձնահատկություններով, որոնցից մեկն էլ այն է, որ հետապնդում էր ազգային-ազատագրական նպատակներ: Այդ հեղափոխությունը սկսվել է սկզբնապես որպես խաղաղ, իսկ այնուհետև վերածվել բրիտանական գաղութային ճնշման դեմ զինված պայքարի⁶: Եվ հենց այդպիսի պայմաններում հյուսիսամերիկյան 13 բրիտանական գաղութներ անկախություն հռչակեցին Մեծ Բրիտանիայից, և 1776թ. հուլիսի 4-ին Փենսիլվանիա նահանգի Ֆիլադելֆիա քաղաքում Երկրորդ Մայրցամաքային կոնգրեսի կողմից միաձայն ընդունվեց ԱՄՆ-ի անկախության հռչակագիրը, որն սկիզբ դրեց «Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներ» պետության ստեղծմանը և ամերիկյան ժողովրդավարության և սահմանադրականության ձևավորմանը: Իսկ մինչև այդ պատմական փաստաթղթի ծնունդը նախաձեռնվել են մի շարք գործընթացներ, որոնք հիմք են հանդիսացել նրա ընդունման համար: Հռչակագրի նախագծի կազմման համար Կոնգրեսը հիմնել է կոմիտե, որի կազմի մեջ էին մտնում տարբեր գաղութներից Թոմաս Ջեֆերսոնը (Վիրջինիա), Ջոն Ադամսը (Մասսաչուսեթս), Բենջամին Ֆրանկլինը (Փենսիլվանիա), Ռոջեր Շերմանը (Կոննեկտիկուտ), Ռոբերտ Լիվինգստոնը (Նյու-Յորք), այսինքն բավական

նին ներկայացուցչական կազմ նման բնույթի կարևոր փաստաթղթի ստեղծման համար: Իսկ Հոչակագրի վերջնական տարբերակի հեղինակը դարձավ ամենաերիտասարդ կոնգրեսմեն, 33-ամյա Թոմաս Ջեֆերսոնը (հետագայում ԱՄՆ-ի 3-րդ նախագահը)՝ ամերիկյան հեղափոխության հանրահայտ դեմոկրատական գործիչը, ֆրանսիական լուսավորիչների աշակերտն ու հետևորդը, ում առաջադեմ ժողովրդավարական գաղափարները դրվեցին Անկախության հռչակագրի հիմքում:

Սահմանադրական զարգացումների միջազգային փորձի համեմատական վերլուծությունը վկայում է, որ սահմանադրական անկախ պետությունների ծնունդը նախ հռչակվում է այն նպատակների, ցանկությունների, արժեքների համակարգային ամբողջականության մեջ, որոնք պետականության կայացման անկյունաքարը պետք է հանդիսանան, այնուհետև դրան հետևում է պետության քաղաքական կայացումը⁷: Նախքան «ԼՂՀ հռչակման մասին» Հոչակագրի ընդունումը կատարվել են նախապատրաստական որոշակի աշխատանքներ, որոնք նպաստավոր հիմք են հանդիսացել Հոչակագրի ընդունման համար. խոսքը ստեղծված հանձնաժողովի մասին, որը հանձն է առել մշակել և ժողպատգամավորների քվեարկության դատին ներկայացնել իրավական այդպիսի փաստաթուղթ: Իրավահամեմատական ասպեկտից հիշյալ Հոչակագիրն ու ԱՄՆ-ի անկախության հռչակագիրը որոշ չափով հար և նման են իրար, քանի որ երկուսի դեպքում էլ ստեղծված հատուկ հանձնաժողովների առջև խընդիր էր դրված մշակել հռչակագրի նախագիծը: Ընդ որում, հատկանշականն այն է, որ երկու դեպքում էլ հանձնաժողովները կազմված են եղել ճանաչված իրավաբաններից:

Պատմությունից մեզ քաջ հայտնի է, որ դեռևս 488թ. Վաչագան Բարեպաշտ քազավորի կողմից հրավիրվել է սահմանադիր ժողով և ընդունվել հայ իրականության մեջ առաջին Սահմանադրությունը: Սա վկայում է այն մասին, որ Արցախի ժողովրդին յուրահատուկ է համազգային և համընդհանուր հարցերը լուծել քաղաքակիրթ ճանապարհով՝ սահմանադիր ժողովների գումարման միջոցով, որը փոխանցվել է սերնդեսերունդ և ամենևին էլ պատահականության բերումով

չէ, որ հազարամյակներ անց այդ նույն տարածքի մի մասի վրա ապրող արցախցին պետություն է հռչակում, որի հիմքը հանդիսացող Հոչակագիրը մշակում է հատուկ հանձնաժողովը, և ընդունվում ժողովրդի ընտրյալների կողմից: Եվ այս երկու պատմական իրադարձությունների միջև անպայմանորեն պետք է նկատել նմանությունն ու ինչ-որ տեղ նաև շարունակականությունը: Եվ այս տրամաբանությամբ էլ 1991թ. սեպտեմբերի 2-ին հրավիրված համատեղ նստաշրջանն ընդունեց որոշում «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության հռչակման մասին հռչակագրի ընդունման և նրա պետական իշխանության ու կառավարման ժամանակավոր մարմինների ձևավորման մասին»⁸, որի 1-ին կետում նշված էր. «Ընդունել Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության (ԼՂՀ) հռչակման մասին հռչակագիրը ներկայիս Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի և սահմանակից Շահումյանի շրջանի սահմաններում»: Ի դեպ, նոր պետության ստեղծման այս ընթացակարգն ընդունված էր հետխորհրդային շատ երկրներում: Հոչակագիրը խնդիր էր դնում ստեղծել զարգացած շատ երկրներին ներհատուկ ժողովրդավարական, իրավական հասարակարգ: Ուշագրավն այն է, որ հարցի կարևորությունը հաշվի առնելով նստաշրջանը հրավիրվեց ոչ միայն մարզային, այլև Շահումյանի շրջանային խորհրդի ժողովրդական պատգամավորների մասնակցությամբ, բայց միաժամանակ առանձնահատկությունը կայանում էր նրանում, որ հրավիրված էին նաև բոլոր մակարդակների ժողովրդական պատգամավորների խորհուրդների ներկայացուցիչները, այսինքն ընդհուպ գյուղական խորհուրդներից այն պատգամավորները, որոնք քաղաքական հասունությամբ պատրաստ էին իրենց ձայնը միացնելու այդ կարևոր որոշմանը:

ԼՂՀ-ն հռչակվեց ԼՂԻՄ-ի և Շահումյանի սահմաններում, ինչպես Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները 13 նահանգների սահմաններում, իսկ այնուհետև Ադրբեջանի կողմից սանձազերծած ազգային-ազատագրական պատերազմում արցախահայությունը ստիպված եղավ դիմել ինքնապաշտպանության, չդառնալ հերթական հայկական ցեղասպանության զոհ և ազատագրեց պապենական տարածքները՝ մասնակի վերականգնելով

պատմական արդարությունը:

Հոչակագիրն իրենից իրավական արժեք է ներկայացնում նրա առանձին դրույթները համակարգային միասնության մեջ տեսնելու միջոցով, որոնք, փոխլրացնելով մեկը մյուսին, ստեղծում են կուռ համակարգ, որոնք թե՛ պատմական, թե՛ իրավական տեսանկյունից լիովին համապատասխանում են Արցախի տարածքում ապրող հայերի անցած ուղուն, ավանդույթներին և այլ արժեքներին:

Եթե ձևի առումով «ԼՂՀ հոչակման մասին» Հոչակագիրը որոշակի նմանություններ ունի այլ պետությունների նմանատիպ փաստաթղթերի հետ, ապա բովանդակության առումով այն իր մեջ պարունակում է մի շարք առանձնահատկություններ: Մի կողմից այն արմատավորել է լիովին նոր արժեհամակարգ՝ հիմքում ունենալով պատմական նախադրյալներ, մյուս կողմից նրա առանձին դրույթներում կատարվում են շեշտադրումներ միջազգային իրավունքի և խորհրդային օրենսդրության հիման վրա նոր պետության հոչակման, նոր սկզբունքների և արժեքների որդեգրման, ինչպես նաև մի շարք միջազգային փաստաթղթերին հետևելու պատրաստակամության մասին:

Հոչակագրի մեջ ամրագրված որոշ դրույթներ ժամանակին ունեցան և հիմա էլ շարունակում են ունենալ անկյունաքարային նշանակություն ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքի իրացմամբ անկախություն հոչակելու գործում: Սույն հոդվածի շրջանակներում կանդրադառնանք դրանցից մի քանիսին, քանի որ հենց դրանց միջոցով է հնարավոր դարձել ձևավորել նոր հայկական պետություն:

«ԼՂՀ հոչակման մասին» Հոչակագիրն ունի մի շարք առանձնահատկություններ, որոնցից մեկն էլ այն է, որ նախքան դրա ընդունումը արցախահայության համահավաք կամքն արտահայտվել է անցկացված հանրաքվեներում և դրա արդյունքում ընդունված իրավական ակտերում, որոնք հիմք են հանդիսացել ժողպատգամավորների կողմից Հոչակագրի ընդունման համար, այսինքն Հոչակագիրն ընդհանուր հաշվով ընդունել է ժողովուրդը՝ ձայնի վերջնական իրավունքը վերապահելով ժողպատգամավորներին, ինչն էլ հիշյալ փաստաթուղթը դարձնում է բարձրագույն իրավաբանական ուժ ունեցող: Այս

տրամաբանությամբ է շարադրված Հոչակագրի 1-ին կետը, ըստ որի՝ «արտահայտելով ժողովրդի կամքը, որն ամրագրված է փաստացի անցկացված հանրաքվեում և ԼՂԻՄ ու Շահումյանի շրջանային իշխանության մարմինների 1988-1991թթ. որոշումներում, ազատության, անկախության, իրավահավասարության և բարիդրացիության նրա ձգտումը»: 1988-1991թթ. անցկացված հանրաքվեների և շրջանային իշխանության մարմինների որոշումները, դժբախտաբար, չեն պահպանվել և դրանք գտնելու մեր համառջանքերն անցել են ապարդյուն, սակայն դրանց մասին վկայում են այդ տարիների մի շարք քաղաքական գործիչներ, որոնց վկայությամբ՝ որպեսզի ընդունվելիք Հոչակագրին անմիջական ժողովրդաիշխանության սկզբունքով մասնակից դարձվի ժողովուրդը, դրանում արտահայտված լինի նրա կամքը, անցկացվել են հանրաքվեներ և կայացվել համապատասխան որոշումներ, որոնք շրջաններից ուղարկվել են մայրաքաղաք Ստեփանակերտ, և, հիմնվելով նաև այդ որոշումների վրա, համատեղ նստաշրջանն ընդունել է Հոչակագիրը:

Առանձնակի ուշադրության է արժանի Հոչակագրի 1-ին կետի 2-րդ մասում քվարկված այն իրավական արժեքները, որոնց ձրգտում է Արցախի ժողովուրդը, իսկ դրանք ազատությունը, անկախությունը, իրավահավասարությունը, նաև բարիդրացիությունն են: Իրավական այս արժեքները համարվում են համընդհանուր և իրենց ամրագրումն են ստացել մի շարք միջազգային հանրաճանաչ փաստաթղթերում, մասնավորապես ԱՄՆ-ի անկախության հոչակագրում (1776թ.), 1789թ. մարդու և քաղաքացու իրավունքների ֆրանսիական հոչակագրում, 1948թ. Մարդու իրավունքների համընդհանուր հոչակագրում (Նախաբան, կետ 1, հոդված 1, 2, 3, 7, 16), քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրում (Նախաբան, կետ 1, հոդված 3, 9, 14, 23, 26) և այլն: Այժմ անդրադարձ կկատարենք դրանցից մի քանիսին:

Արժեքներից առաջինի՝ ազատության մասին սկսել են մտորել դեռևս հին հույն փիլիսոփա Սոկրատի ժամանակներից սկսած: Այնուհետև բուրժուական հեղափոխություններն առաջ քաշեցին ազատության պահան-

ջը և լոզունգը: 19-20-րդ դդ. այն ստանում է լայն ճանաչում և ներկայումս դիտվում է որպես բարձր զարգացած հասարակության, լավ քաղաքական և իրավական համակարգի հատկանիշ⁹: Իրավական այս արժեքին ժամանակի ընթացքում տրվել են տարբեր բնորոշումներ, մասնավորապես՝ ազատությունը ներկայացվում էր որպես «հնարավորություն վարվելու այնպես, ինչպես ցանկանում ես»¹⁰ կամ ինչպես նշում է իրավունքի ռուս տեսաբան Բ.Ն.Չիչերինը՝ «ազատությունը արտաքին գործողություններում ուրիշի կամքից անկախ լինելն է», իսկ Վ.Ա.Չետվերնինը գրում է, որ «ազատությունը մարդկային հասարակության բացարձակ արժեք է»¹¹: Ազատությունը տարբեր դրսևորումներով իր հետագա ամրագրումն է ստացել ինչպես «ԼՂՀ պետական անկախության մասին» Հոչակագրում, այնպես էլ «ԼՂՀ պետական անկախության հիմունքների մասին» ԼՂՀ սահմանադրական օրենքի տարբեր կետերում, իսկ տարիներ անց նաև ԼՂՀ Սահմանադրության 2-րդ հոդվածում, ըստ որի՝ «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը ճանաչում է մարդու հիմնական իրավունքներն ու ազատությունները՝ որպես անօտարելի ու բարձրագույն արժեքներ, ազատության, արդարության և խաղաղության հիմք», ինչպես նաև Սահմանադրության 5-րդ, 9-րդ, 20-րդ, 22-րդ, 26-րդ, 27-րդ, 34-րդ, 42-րդ, 43-րդ, 44-րդ և այլ հոդվածներում:

Հոչակագրի մեջ թվարկված արժեքներից հաջորդը՝ անկախությունը, շատ դեպքերում իր ուրույն տեղն է գտնում հոչակագրի հենց վերնագրում: Որպես օրինակ կարող է հանդիսանալ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության, Հայաստանի Հանրապետության, ԱՄՆ-ի, Ուկրաինայի և այլ երկրների անկախության (նաև՝ պետական անկախության) հոչակագրերը: Պրոֆեսոր Գագիկ Հարությունյանը անկախությունը բնորոշում է որպես «ինքնուրույն, սեփական հայեցողությամբ գործելու կարողություն և երաշխավորված հնարավորություն»¹²: «ԼՂՀ պետական անկախության մասին» Հոչակագրի և դրա հիման վրա ընդունված Սահմանադրական օրենքի 1-ին կետերում նշված է, որ «ԼՂՀ-ն անկախ պետություն է»: Անկախությունն ունի տարբեր ընկալումներ, մասնավորապես՝ պետության ինքնիշխանություն, իշխանության

տարանջատում, դատավորների կարգավիճակը անհատների համար և այլն: Սակայն, ի թիվս հիշյալ դրսևորումների, Հոչակագրի մեջ առաջին հերթին նկատի է առնվում անկախությունն ինքնիշխանության տեսքով, այսինքն դա ոչ միայն պետական իշխանության գերակայությունն ու անկախությունն է իր տարածքի ներսում և այլ պետությունների հետ հարաբերություններում, այլև նրա ներքին գործերին չխառնվելու պետությունների պարտականությունը, որը հանդիսանում է նաև միջազգային իրավունքի սկզբունք: Այս ահագանգն առաջին հերթին ուղղված է Ադրբեյջանին, քանզի նա թե՛ մինչև ԼՂՀ հոչակումը, թե՛ դրանից հետո տարածքային պահանջներ էր ներկայացնում ԼՂՀ իշխանություններին, ընդհուպ մինչև ԼՂՀ հոչակումը համարելով անօրինական:

Հավասարությունը ազատության հետ միասին դիտարկվում է որպես մարդու իրավունքների կարևորագույն բաղադրիչ, ժողովրդավարական, իրավական և սոցիալական պետության հատկանիշ: Հավասարության պահանջը լայն հասարակական արձագանք է ստանում բուրժուական հեղափոխությունների դարաշրջանում: Այն հիմք է հանդիսացել սոցիալական և քաղաքական կարգը, իրավական համակարգը վերափոխած բարեփոխումների լայն շրջանակի համար: Ընտրական իրավունքի ընդլայնումը, սեռերի իրավահավասարության հաստատումը, կրոնական, էթնիկական և այլ փոքրամասնությունների օրինական շահերը իրականացվել են հավասարության դրոշի ներքո¹³: Իրավական այս արժեքն ամրագրվել է ինչպես «ԼՂՀ պետական անկախության մասին» Հոչակագրում, այնպես էլ իր տարատեսակներով ձևակերպվել է «ԼՂՀ պետական անկախության հիմունքների մասին» Սահմանադրական օրենքի 4-րդ, 7-րդ, 9-րդ, 11-րդ կետերում, նաև ԼՂՀ Սահմանադրության մեջ, ի մասնավորի՝ 21-րդ, 38-րդ, 45-րդ և այլ հոդվածներում: Սակայն ներկայացված տեսական նյութն ավելի շոշափելի է դառնում, երբ ծանոթանում ենք ԼՂՀ դատարանների կողմից կայացված դատական ակտերի հետ, որոնցում, ի թիվս իրավունքի այլ սկզբունքների, ուղենիշային դեր է կատարում նաև հավասարության սկզբունքը, որն էլ արտահայտվում է դատարանի դիրքորոշման մեջ:

Հոշակագրի 2-րդ կետում նշվում է. «արձանագրելով Ադրբեջանի Հանրապետության կողմից «1918-1920թթ. պետական անկախության վերականգնման» հռչակումը»: Ամենին էլ պատահական չէ, որ պետության համար հույժ կարևորություն ներկայացնող այս Հոշակագրում է տեղ գտել նմանաբանությամբ փաստի արձանագրումը:

ԽՍՀՄ կազմից դուրս գալու գործընթացն Ադրբեջանն իրագործեց Ադրբեջանական ԽՍՀ-ի Գերագույն Խորհրդի կողմից 1991թ. օգոստոսի 30-ին «Ադրբեջանական Հանրապետության պետական անկախության վերականգնման մասին» հռչակագրի և 1991թ. հոկտեմբերի 18-ին «Ադրբեջանական հանրապետության պետական անկախության մասին» սահմանադրական ակտի ընդունման միջոցով: Նշված սահմանադրական նորմերը հրաչակեցին Ադրբեջանին 1918-1920թթ. գոյություն ունեցող Ադրբեջանական Ժողովրդավարական Հանրապետության պետաիրավական կարգավիճակի և, հետևաբար, 1918-1920թթ. սահմանների «վերադարձումը», երբ Լեռնային Ղարաբաղը (ինչպես և Նախիջևանը) չէին մտնում Ադրբեջանի կազմի մեջ¹⁴: Եվ ինչպես արդարացիորեն նկատում է Անդրեյ Արեշևը, «տվյալ փաստաթղթերն ընդունվել են առանց հանրաքվեի անցկացման, այսինքն՝ առանց հաշվի առնելու ինչպես հանրապետության բնակչության, այնպես էլ ինքնավար կազմավորումների և համահավաք ապրող ազգային խմբերի կարծիքները, ինչը համարվում է ընդունված համաշխարհային պրակտիկա»¹⁵: Դրանից բացի, կասկածի տակ է մասն Ադրբեջանի Գերագույն Խորհրդի կողմից ընդունված հռչակագրի և սահմանադրական ակտի օրինականությունը, քանի որ ներկայիս Ադրբեջանը հրաժարվել է Ադրբեջանի իրավահաջորդությունից, հետևաբար դրա գոյության ընթացքում պետական մարմնի ընդունած փաստաթուղթը չի կարող իրավական ուժ ունենալ, բայց դա, ինչպես ասում են, հարցի մյուս կողմն է:

Ուշադրության է արժանի իրավական այն նրբերանգրը, ըստ որի՝ Ադրբեջանն ընդունել է ոչ թե անկախության հռչակագիր, այլ պետական անկախության վերականգնման հռչակագիր: Տրամաբանության տիրույթից դուրս է մնան քայլի գնալը, քանի որ դա կարելի է դիտել որպես անոմալիա, շեղում միջազգային

իրավունքից, պրակտիկայից, եզակի դեպք այն իմաստով, որ վերականգնվում է ոչ թե նախորդ պետականությունը, այլ դրանից մոտ 70 տարի առաջ և ընդամենը երկու տարի գոյատևած պետականությունը: Այդ հռչակագրի երկրորդ կետում նշվում է, որ «1918-1920թթ. Ադրբեջանի Հանրապետությունը գոյություն է ունեցել որպես անկախ, միջազգային հանրության կողմից ճանաչված պետություն»: Այստեղ հռչակագրի մակարդակով կատարվել է երկու կեղծիք. մախ, 1918-1920թթ. գոյություն ունեցած պետականությունը ոչ թե կոչվել է Ադրբեջանի Հանրապետություն, այլ Ադրբեջանի Դեմոկրատական Հանրապետություն, որոնք լիովին տարբեր են: Ի դեպ, 1991թ. հոկտեմբերի 18-ին «Ադրբեջանական հանրապետության պետական անկախության մասին» սահմանադրական ակտի 2-րդ հոդվածում նույնպես տրված է այսօրինակ խեղաթյուրված ձևակերպում, ըստ որի՝ «Ադրբեջանի Հանրապետությունը հանդիսանում է 1918թ. մայիսի 28-ից 1920թ. ապրիլի 28-ը գոյություն ունեցած Ադրբեջանի Հանրապետության իրավահաջորդը»: Երկրորդ, հազիվ երկու տարի գոյատևած պետության սահմանները չի ճանաչվել Ազգերի Լիգայի կողմից: Ինչպես իրավագիտորեն նկատում է պրոֆեսոր Ա.Մանասյանը, «1991թ. ԱՂՀ պետականության վերականգնման մասին ակտերում Բաքուն պարտավոր էր Ադրբեջանի Հանրապետության սահմաններ հրաչակել, քանի որ ԱՂՀ-ն լեգիտիմ սահմաններ չի ունեցել: Բաքուն դա չի արել և ՄԱԿ է ընդունվել առանց հռչակված սահմանների»¹⁶: Ընդ որում, Ադրբեջանը խնդիրներ ունի մաս 1918-1920թթ. ԱՂՀ-ի սահմանների հետ կապված, քանի որ նա ճանաչված և փաստորեն հաստատված սահմաններ չի ունեցել և ըստ այդմ էլ Ազգերի Լիգան դե յուրե չի ճանաչել նրա սահմանները: Հաջորդ հիմնահարցը, որը հանդիսանում է հայկական կողմի հաղթաթղթից մեկը և, հետևաբար, ադրբեջանական կողմի բացը, իրավահաջորդությունն է: Այստեղ առկա է իրավահաջորդության խափանում, դրա իրավական կապի խզում, ըստ որի՝ Խորհրդային Ադրբեջանը չի հանդիսանում 1918-1920թթ. գոյություն ունեցած Ադրբեջանական Դեմոկրատական Հանրապետության իրավահաջորդը, իսկ Ադրբեջանի Հանրապետությունն էլ իր հերթին հրաժարվել

է Խորհրդային Ադրբեջանի իրավահաջորդը լինելուց: Ստացվում է այնպես, որ մոտ մեկ հարյուրամյակի ընթացքում գոյություն է ունեցել տարբեր կարգերի Ադրբեջան, բայց դրանցից և ոչ մեկը նախորդի իրավահաջորդը չէ, իսկ ավելի կոնկրետ՝ յուրաքանչյուրը հրաժարվել է նախորդից: Սա ոչ միայն միջազգային իրավունքում եզակի դեպք է, այլև անիմաստություն, տրամաբանությունից զուրկ երևույթ, իրավական զավեշտ: ԽՍՀՄ-ի անկախացած մյուս երկրներից ոչ մեկը նման քայլի չի գնացել, իսկ Ադրբեջանի Հանրապետության նման վարվելակարգն իր մեջ մութ էջեր է պարունակում: Անկախ ամեն հանգամանքից, որոնք կվերաբերեն Խորհրդային Ադրբեջանի իրավահաջորդը լինելու Ադրբեջանի Հանրապետության անտարբեր վերաբերմունքին, այնուամենայնիվ, մերօրյա Ադրբեջանը փորձել է խուսափել Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի հանդեպ իրականացրած այն հակաօրինական գործողությունների համար միջազգային իրավունքով և ներպետական օրենսդրությամբ նախատեսված պատասխանատվությունից, որն Ադրբեջանը պետք է կրեր իրավահաջորդությունը ստանձնելուց հետո, այսինքն սա նույնն է, ինչ մարդ հրաժարվի իր անցյալից:

Այստեղ հարկ ենք համարում մեջբերել մի օրինակ, որը կվկայի ԱդրԽՍՀ ԳԽ անհետատեսության մասին այն իմաստով, որ 1991թ. օգոստոսի 30-ի հռչակագրում տրված ձևակերպումն անհաջող է և առաջացնում է իրավական պատասխանատվության հետևվանքներ: 1920թ. մարտի 22-ի լույս 23-ի գիշերը թուրք-ադրբեջանական զորքերն ու քրդական խմբավորումները Խոսրով-բեկ Մուլթանովի գլխավորությամբ հարձակվեցին Շուշի վրա և մարտի 23-ի երեկոյան համարյա ամբողջությամբ հրի մատնեցին ու թալանեցին քաղաքի հայկական թաղամասը: Մարտի 23-ին և հաջորդ երկու օրերին քաղաքի բնակչության 2/3-ը կազմող շուրջ 30 հազար հայերից սպանվեց կամ անհայտ կորավ 20 հազար մարդ: Մի շարք փաստաթղթեր վկայում են, որ հայկական բնակչության կոտորածը լավ նախապատրաստված և կազմակերպված էր Ադրբեջանի իշխանության կողմից: Վիճակագրական տվյալներից տեղեկանում ենք, որ 1912թ. Շուշին ուներ 42400 բնակիչ, որից 61,2 տոկոսը հայեր էին, 1916թ.՝ 43869 բնակիչ,

որից 21926-ը հայեր էին, 18641-ը՝ մուսուլմաններ, 1249-ը՝ ռուսներ, իսկ 1920թ. Շուշիի ցեղասպանությունից մեկ տարի անց՝ 1921թ. քաղաքում մնացել էր ընդամենը 300-ից ոչ ավելի հայ:

Ադրբեջանի Հանրապետության հրաժարումը Խորհրդային Ադրբեջանի իրավահաջորդը լինելուց բացատրվում է նաև նրանով, որ դրանով ցանկացել են խուսափել 1988թ. Մումգայիթի և այլ քաղաքներում իրականացրած ոճրագործությունների համար պատասխանատվությունից, մինչդեռ մոռանալով, որ թե՛ ԱԳՀ-ն, թե՛ ԱդրԽՍՀ-ն իրենց գոյության ընթացքում այնքան հակաօրինական գործողություններ են կատարել հայերի նկատմամբ, որ «խույս տալով մի թակարդից ընկնում են մյուսը»: Այսինքն, եթե ներկայիս ԱՀ-ն իրեն ճանաչել է 1918-1920թթ. գոյություն ունեցած ԱԳՀ-ի իրավահաջորդը, իսկ վերջինիս գոյության ընթացքում է կատարվել Շուշիի հայկական բնակչության դեմ ցեղասպանությունը, ապա այսօրվա ԱՀ-ն պետք է պատասխանատվություն կրի 1920թ. մարտի 23-ին Շուշիում ծրագրված ու իրականացված հայկական հերթական¹⁷ ցեղասպանության համար¹⁸:

Տեղին ենք համարում բարձրացնել այսպիսի, գուցեև հոետորական հարց. եթե Բաքուն հրաժարվել է Խորհրդային Ադրբեջանի ժառանգությունից, լինելու նրա իրավահաջորդը, ապա ինչու՞ է ցանկանում վերականգնել իբրև թե Խորհրդային Ադրբեջանի՝ առանց այն էլ ապօրինի ձևավորված սահմանները:

Հռչակագրի 4-րդ կետում ձևակերպվել է այն դրույթը, որով հղում է կատարվում 1990թ. ապրիլի 3-ին ընդունված «ԽՍՀՄ կազմից միութենական հանրապետության դուրս գալու հետ կապված հարցերի լուծման կարգի մասին» ԽՍՀՄ օրենքի 3-րդ հոդվածի վրա: Հռչակագրի այդ կետում մասնավորապես ասվում է. «հիմնվելով ԽՍՀ Միության գործող Սահմանադրության և օրենքների վրա, որոնք ինքնավար կազմավորումներին և համահավաք ապրող ազգային խմբերին իրավունք են տալիս ԽՍՀՄ-ից միութենական հանրապետության դուրս գալու դեպքում ինքնուրույն որոշելու իրենց պետաիրավական կարգավիճակի հարցը»: Այս դրույթը կարելի է համարել Հռչակագրի «կորիզ» այն իմաստով, որ հենց սա է իրավական հիմք հանդիսացել իրացնե-

ԼՂՀ դատական իշխանություն

լու ինքնորոշման իրավունքը և ստեղծել նոր պետություն՝ այս համատեքստում հիմնվելով նաև ԽՍՀՄ Սահմանադրության և միջազգային իրավունքի նորմերի վրա:

Իսկ Հոչակագրի 8-րդ կետում հայտնվում է հավատարմություն միջազգային բնույթի փաստաթղթերի նկատմամբ և պատրաստակամություն հետևելու դրանց դրույթներին, ի մասնավորի՝ «հարգելով և հետևելով Մարդու իրավունքների համընդհանուր Հոչակագրի և Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի, Քաղաքացիական, քաղաքական և մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի սկզբունքներին և ակնկալելով միջազգային հանրության ըմբռնումն ու աջակցությունը»:

Նորանկախ ԼՂՀ-ի ազգային իրավական փաստաթղթերի մեջ «ԼՂՀ հոչակման մասին» Հոչակագիրը եղավ առաջինը, որը հղում կատարեց 1948թ. Մարդու իրավունքների համընդհանուր Հոչակագրի և 1966թ. ընդունված երկու Դաշնագրերի վրա: Այդ կապակցությամբ 1992թ. նոյեմբերի 26-ին Լեռնային Ղարաբաղի Գերագույն Խորհուրդը որոշում է ընդունել միանալու «Գաղութային երկրներին և ժողովուրդներին անկախություն շնորհելու մասին», «Մարդու իրավունքների համընդհանուր» հոչակագրերին, ինչպես նաև «Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին» միջազգային դաշնագրին ու կից ֆակուլտատիվ արձանագրությանը: Այդ որոշման տեքստը ուղարկվել է ՄԱԿ-ի Գլխավոր քարտուղարին և ՄԱԿ-ի անդամ բոլոր պետություններին:

Հետաքրքրականն այն է, որ ադրբեջանական մի շարք աղբյուրներում¹⁹ կասկածի տակ է դրվում 1990թ. ապրիլի 3-ի օրենքի կիրառության օրինականությունը ԼՂՀ-ի պարագայում: Սակայն ոչ մի խոսք անգամ չկա այն մասին, թե արդյո՞ք ԼՂՀ-ն խախտել է այն միջազգային իրավական ակտերի դրույթները, որոնք ընդունվել են վերոհիշյալ օրենքից շատ ավելի վաղ և սահմանում են, որ «բոլոր ժողովուրդներն ունեն ինքնորոշման իրավունք: Այդ իրավունքի ուժով նրանք ազատորեն սահմանում են իրենց քաղաքական կարգավիճակը և ազատորեն ապահովում իրենց տնտեսական, սոցիալական ու մշակութային զարգացումը»²⁰:

Հոչակագրի եզրափակիչ մասում իր ամրագրումն է գտել մի ուշագրավ միտք, ըստ որի՝ «մինչև Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Սահմանադրության և օրենքների ընդունումը ԼՂՀ-ի տարածքում գործում են ԽՍՀՄ-ի Սահմանադրությունը և օրենսդրությունը, ինչպես նաև ներկայումս գործող այլ օրենքներ, որոնք չեն հակասում սույն Հոչակագրի նպատակներին ու սկզբունքներին և Հանրապետության առանձնահատկություններին»: Այդ սկզբունքները նախ և առաջ ազատությունը, անկախությունը, հավասարությունն է, ինչպես նաև այն միջազգային իրավական փաստաթղթերի մեջ բովանդակվող սկզբունքները, որոնք թվարկված են Հրոչակագրում: Ի կատարումն Հոչակագրի եզրափակիչ մասի այս դրույթի, Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ժողովրդական պատգամավորների խորհրդի գործկոմը 1991թ. նոյեմբերի 28-ին տեղի ունեցած 17-րդ նիստի ժամանակընդունեց թիվ 4/146 որոշումը «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Հիմնական օրենքի՝ ԼՂՀ Սահմանադրության մշակման Հանձնաժողովի կազմավորման մասին»²¹, որի 1-ին կետով ստեղծվել էր 15 հոգուց բաղկացած հանձնաժողով, իսկ 2-րդ կետով Հանձնաժողովին հանձնարարվել էր 1-ամսյա ժամկետում ժողովրդական պատգամավորների խորհրդի գործկոմի քննարկմանը ներկայացնել ԼՂՀ Հիմնական օրենքի նախագիծը: Հատկանշականն այն է, որ դեռևս 1991թ. խոսվում էր ԼՂՀ Սահմանադրություն ունենալու անհրաժեշտության մասին, ինչին, սակայն, օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառներով պայմանավորված, ընթացք չտրվեց և վերջապես ընդունվեց 2006թ. դեկտեմբերի 10-ին անցկացված համաժողովըրդական հանրաքվեի միջոցով:

Եվ հիմնվելով վերոհիշյալ կետերի վրա, բոլոր մակարդակների խորհուրդների պատգամավորների մասնակցությամբ՝ ժողովրդական պատգամավորների Լեռնային Ղարաբաղի մարզային և Շահումյանի շրջանային խորհուրդների համատեղ նստաշրջանը «հոչակեց Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը՝ ներկայիս ԼՂՀ-ի և հարակից Շահումյանի շրջանի սահմաններում»:

Այսպիսով, հիմնվելով արխիվային և այլ նյութերի վրա, առաջնորդվելով միջազգային, խորհրդային և ներպետական իրավական

ակտերով ու պատմաիրավահամեմատական մեթոդով, կարելի է կատարել հետևյալ ընդհանրացումները՝

1. Վերոհիշյալ Հոչակագրի ընդունումով աշխարհում մտցվեց պետության ստեղծման նոր մոդել: Այդ իսկ նկատառումով «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետություն» պետության ստեղծման փիլիսոփայությունը կարելի է ձևակերպել հետևյալ կերպ. սկզբից հոչակվել է պետություն՝ ընդունելով որոշում «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության հոչակման մասին հոչակագրի ընդունման և նրա պետական իշխանության ու կառավարման ժամանակավոր մարմինների ձևավորման մասին», այնուհետև ժողպատգամավորների կայացրած որոշումը հաստատվել է համաժողովրդական հանրաքվեով՝ ժողովրդի կողմից, որից հետո ընտրությունների միջոցով ձևավորվել է օրենսդիր մարմին՝ Գերագույն Խորհուրդ, որն էլ ընդունել է Հոչակագիր «ԼՂՀ պետական անկախության մասին»: Դրան հաջորդել են պետական մարմինների ձևավորումն ու կայացումը:

2. Հոչակագիրը դրեց անկախ ԼՂՀ-ի պետականության հիմքերը և իրավական ու ժողովրդավարական երկրի կառուցման նախադրյալները: Թե՛ 20 տարի առաջ, թե՛ այսօր Հոչակագրի պատմական նշանակությունն անգնահատելի է: Կարելի է ասել, որ այդ Հոչակագիրը միայն ժողպատգամավորները չեն ընդունել, այլ ամբողջ ժողովուրդը, որը կանգնած էր նրա թիկունքում:

3. Անկախությունը միշտ անպայմանորեն իր գինն է ունենում, իսկ մենք դրա համար շատ թանկ վճարեցինք՝ հազարավոր մարդկանց կյանքի գնով: Հոչակագիրն իր մեջ կրում է բարձրագույն գաղափարներ, որոնք 20 տարվա հեռավորությունից կարելի է ասել, որ զգալի մասը կենսագործվել են:

4. Նախքան Հոչակագրի ընդունումը արցախահայությունն ապրում էր մի հասարակարգում, իսկ հիմա լիովին այլ, որը բխում է թե՛ ժողովրդի հավաքական կամքից, թե՛ միջազգային իրավունքի պահանջներից և թե՛ 1991 թվականից ի վեր ընդունված իրավական փաստաթղթերից:

5. ԼՂՀ «Հոչակման մասին» Հոչակագրի անանց արժեքը գործնականում շոշափելի է դառնում 20-ամյա բարձրությունից, երբ հանդիմանում ենք, որ Հոչակագրի հեղինակներն

այն ժամանակ կարողացել են դրա մեջ խտացնել այն կարևոր ասելիքը, այն գաղափարներն ու սկզբունքները, որոնք իրենց արդիականությամբ որոշ նկատառումներով զարմացնում են 21-րդ դարում ապրող մարդուն, նաև այն մարդուն, ով ապրում է Արցախում՝ այն երկրում, որը բոլոր ասպեկտներից կայացած պետություն է դարձել և թևակոխել զարգացման նոր փուլ:

6. ԼՂՀ-ի գոյության ընթացքում ընդունվել են երկու՝ 1991թ. սեպտեմբերի 2-ի «ԼՂՀ հրոչակման մասին» և 1992թ. հունվարի 6-ի «ԼՂՀ պետական անկախության մասին» Հոչակագրեր, որոնցից առաջինը հիմք է հանդիսացել երկրորդի ընդունման համար, իսկ վերջինս հանդիսանում է առաջինի տրամաբանական շարունակությունը: «ԼՂՀ հոչակման մասին» Հոչակագրով չամրագրվեցին մարդու իրավունքների և ազատությունների, պետական կառուցվածքի վերաբերյալ դրույթներ, այլ հղում կատարվեց մարդու իրավունքների վերաբերյալ մի շարք միջազգային փաստաթղթերի, որը, սակայն, ժամանակի խնդիր էր և իրագործվեց 1992թ. հունվարի 6-ի «ԼՂՀ պետական անկախության մասին» Հոչակագրով և դրա հիման վրա նույն թվականի հունվարի 8-ին Գերագույն Խորհրդի կողմից ընդունված «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության պետական անկախության հիմունքների մասին» ԼՂՀ սահմանադրական օրենքով:

7. «ԼՂՀ հոչակման մասին» Հոչակագիրը հիմք է հանդիսացել, որպեսզի 1991թ. դեկտեմբերի 10-ին անցկացվի անկախության հանրաքվե, որից հետո ձևավորվել են պետական ինստիտուտները: Այդ 2 պատմական իրադարձությունները և դրան հավելած խորհրդարանական ընտրությունների արդյունքում ձևավորված օրենսդիր մարմինը՝ Գերագույն Խորհուրդը, 1992թ. հունվարի 6-ին ընդունեց «ԼՂՀ պետական անկախության մասին» Հոչակագիր, որի մեջ կարելի է գտնել կառուցվելիք այն հասարակարգի մոդելը, որը ծրագրել էին ԼՂՀ ԳԽ պատգամավորները: Ճիշտ է, մերօրյա ԼՂՀ-ն որոշ առումներով տարբերվում է այդ մոդելից, բայց միայն դրական առումներով, սակայն սկզբունքային և հիմնարար տեսանկյունից այն ուղեգիծը, որը գծվեց 1991թ. սեպտեմբերի 2-ից 1992թ. հունվարի 6-ն ընկած ժամանակահատվածում,

այսօր շարունակվում է և դրան զուգահեռ շարունակական բնույթ է կրում զարգացման ճանապարհը: Այդ ամենը հիմք է հանդիսացել այնպիսի հիմնարար իրավական ակտերի ստեղծմանը, որոնք անկյունաքարային նշանակություն են ունեցել ԼՂՀ ազգային օրենսդրության ձևավորման համար: Դրանցից կարելի է նշել «Պետական սեփականության մասին», «Արտակարգ դրության մասին», «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության պետական անկախության հիմունքների մասին», «ԼՂՀ Գերագույն խորհրդի մասին», «ԼՂՀ նախարարների խորհրդի մասին», «Ռազմական հանցագործության համար քրեական պատասխանատվության մասին», «Զինապարտության մասին», «ԼՂՀ պաշտպանության մասին», «Դատախազության մասին», «ԼՂՀ նախագահի մասին», «ԼՂՀ խորհրդարանի մասին», «ԼՂՀ կառավարության մասին», «Սեփականության մասին», «Օտարերկրյա ներդրումների մասին», «Քաղաքացիության հիմնական սկզբունքների մասին» ԼՂՀ օրենքները և այլն:

8. Հռչակագրի բարձրագույն արժեքն ու կարևորագույն դերակատարությունը ժամանակի ընթացքում կայանում է նրանում, որ այդ փաստաթղթում ամրագրված դրույթները, չնայած իրենց հռչակագրային, այսինքն ոչ պարտադիր բնույթին, գիտակցված ձևով թե՛ ԼՂՀ իշխանությունների, թե՛ առանձին վերցրած ժողովրդի կողմից միս ու արյուն են դարձել՝ կազմելով մարդկանց ապրելակերպի մի մասը, որի անխոս վկան այսօրվա ժողովրդավարական սզբունքներով առաջնորդվող և ապրող ԼՂՀ քաղաքացիական հասարակությունն է, որը չնայած դեռևս վերջնականապես կայացած չէ, սակայն այդ ճանապարհի վերջնակետին հասնելու համար ունի բոլոր նախադրյալները:

9. Հռչակագրի դրույթների կենսագործումը նշանակում է, որ իրականություն է դարձել ժողպատգամավորների կայացրած որոշումը, այսինքն խոսքը գործ է դարձել՝ վերածվելով ապրող իրողության, իսկ ԼՂՀ Սահմանադրության նորմերի լիարժեք իրացման պարագայում կխոսվի սահմանադրականության մասին, որի առաջին հիմքերից մեկն էլ «ԼՂՀ հռչակման մասին» Հռչակագրի դրույթների կյանքի կոչումն է:

10. Աշխարհի համարյա բոլոր երկրներում

անկախության օրը համարվում է համազգային, համապետական տոն և ելնելով այս տրամաբանությունից կարևոր է այն հանգամանքը, որպեսզի անկախության հռչակման օրը նշվի որպես տոն, քանի որ մարդիկ կամա թե ակամա փորձում են յուրովի արժեվորել այն թե՛ իրենց և թե՛ պետության կյանքում ունեցած դերակատարությունը: Եվ պատահական չէ, որ «ԼՂՀ տոների և հիշատակի օրերի մասին» ԼՂՀ օրենքի 12 հոդվածի համաձայն՝ սեպտեմբերի 2-ը նշվում է որպես Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության օր և հայտարարված է ոչ աշխատանքային:

11. Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման նպատակով ստեղծված Մինսկի խումբն իր կազմի մեջ ընդգրկում է համանախագահ նաև Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներից, որին պետք է հիշեցնել այն մասին, որ ներկայիս Միացյալ Նահանգները կազմավորվել է անգլիական գաղութատերերի հողերում, այսինքն՝ ոչ իրենց: Չպետք է մոռանալ նաև, որ արցախահայությունը ինքնորոշման իր իրավունքն իրացրել և ստեղծել է պետություն այն տարածքում, որի՝ արցախցիներին պատկանելությունը վկայում են ինչպես օտար պատմիչները, այնպես էլ Արցախի հողում պեղումների արդյունքում հայտնաբերված մի շարք գտածոներ: Եթե ամերիկացիներն օտարի հողում ինքնորոշվել և պետություն են ստեղծել, ապա այդ իրավունքը թե՛ իրավական, թե՛ բարոյական տեսանկյունից ունեն նաև արցախցիները:

12. Եվ դրանով հանդերձ կարելի է վստահորեն ասել, որ ԼՂՀ անկախացման և ժողովրդաիրավական զարգացման իրական փաստը վերջին 20 տարվա ամենավեհ ձեռքբերումն է:

1. «ԼՂՀ հռչակման մասին» Հռչակագրի բնօրինակը տե՛ս ԼՂՀ Պետական արխիվ, ֆ.1, ց.2, կ.28, ս.մ.309, ք.63-64:

2. http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwords/9408/ & /

3. Арутюнян Г.Г., Баглай М.В. Конституционное право: Энциклопедический словарь.- М.: Норма, 2006.-с. 129.

4. http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_law/514/ & /

5. Վրադիմիր Նազարյան. Հայաստանի անկախության հռչակագրի փաստաբանական // ՀՀ սահմանադրական դատարանի տեղեկագիր, 3 (16) 2000, էջ 3:

6. История государства и права зарубежных стран. Часть 2. Учебник для вузов - 2-е изд., стер. / Под общ. ред. проф. Крашенинниковой Н.А и проф. Жидкова О. А. - М.- Издательство НОРМА, 2001. [Էլեկտրոնային փարբերակ]. - Մուրքի ռեժիմ - <http://www.alleng.ru>

7. Գ.Գ. Հարությունյան, Հայաստանի անկախության մասին իրավաբանական հարցերի և լուծումների մասին հարցազրույցները հայաստանի իրավական համակարգի ձևավորման գործում. [Էլեկտրոնային փարբերակ]. - Մուրքի ռեժիմ - <http://concourt.am>

8. Տե՛ս ԼՂՀ ՊԱ, ֆ.1, ց.2, կ.28, պ.մ.309, ք.60-62:

9. Мартышин О.В. Проблема ценностей в теории государства и права//Государство и Право. 2004. № 10.-С.9.

10. Философский словарь (Основан Г.Шмидтом). М., 2003. С. 397.

11. Четвернин В.А. Понятие права и государства. Введение в курс теории права и государства. М., 1997. С. 33.

12. Арутюнян Г.Г., Баглай М.В. Конституционное право: Энциклопедический словарь.- М.: Норма, 2006.-с. 282.

13. Мартышин О.В. Проблема ценностей в теории государства и права//Государство и Право. 2004. № 10.-С.10.

14. ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱՐԱՂԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ. Պերսոնալության կայացումը դարերի ամենամագձում, Քաղաքական հեղափոխությունների ինստիտուտ, 2009, էջ 15:

15. Андрей Арешев. К 20-летию провозглашения Нагорно-Карабахской Республики // Нагорно-Карабахской Республике 20 лет/Составитель и редактор проф. В.А.Захаров.-М., Центриздат, 2011.-С.20

16. Մանասյան Ա. Ղարաբաղյան հիմնախնդիր: Փաստարկներ և փաստաթղթեր: Եր.: Գալարիկ, 2005, էջ 20:

17. Պայմանականորեն հերթական ենք համարում այն խնամքով, որ դրանից հետո փարիներ շարունակ փարբեր քաղաքներում (1988թ. փետրվարի 27-29-ը Սումգայիթում, Կիրովաբադում, 1990թ. հունվարի 13-20-ը Բաքվում, 1991թ. ապրիլի 30-ից սկսած երեք ամիս շարունակ Գեղարշենում, Մարաղայում. Այս մասին տե՛ս Հայոց ցեղասպանություն, իսր. Պ.Հ.Հովհաննիսյանի, Երևան, 2001, 186-210 էջեր) հայերի անարմատ և անպաշտպան իրավունքի է ունենալը, որը միջազգային իրավունքի լեզվով անվանում են ցեղասպանություն, չնայած քաղաքական և իրավական շրջանակներում դրանց մասին լռում են, այլ խոսում են միայն պարմական աղբյուրները:

18. Այս մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Ա Հարությունյան. 1920թ. մարտյան ցեղասպանությունը

Շուշին // «Ազատ Արցախ», 34 (2604), էջ 3:

19. Մանասյանի և Մանասյանի տե՛ս Արմենո-ադրբայձանսկի կոնֆլիկտ: ատորիա, ատո, ատոնիչեստո / Ի.Մ.Մամաձո, Գ.Փ.Մուսաև. Բաքո 2008 (2-ե ատ., ատոատոնո և ձոնոնոնո) - 196 ս., Կարաախսկի կոնֆլիկտ: ադրբայձանսկի ազաա: Տոնիկ/սոստ.: ԻԱ REGNUM.-Մ.: Իզձատելստո «Ետոա», 2006.-256ս., <http://karabakh-doc.azerall.info> կայքի վեբ-ադրեսը «ադրբայձանսկի»:

20. Տե՛ս 1966թ. դեկտեմբերի 16-ին ընդունված «Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին» և «Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին» միջազգային դաձանագրերի 1-ին հոդվաձը:

21. Տե՛ս ԼՂՀ ՊԱ, ֆ.1, ց.2, կ.28, պ.մ.330, ք.10-11: